

В. Н. ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

**ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
В ТРЬОХ ТОМАХ В ІНСТИТУТІ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ 08 жовтня 2019 року**

Енциклопедія міжнародного права в трьох томах є проектом, який уперше здійснено в Україні та на всьому пострадянському просторі. У ній міститься 1500 статей, що складають понад 300 обліково-видавничих аркушів або близько 3 тисяч сторінок. Цей проект виконувався Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України відповідно до постанови Президії Національної академії наук України. Перший том побачив світ у 2014 р., другий – у 2017 р., третій – улітку 2019 р.

До написання енциклопедичних статей залучалися не лише співробітники Інституту держави і права НАН України, зокрема відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, а й фахівці Київського та Львівського університетів, Харківської та Одеської академій, інших наукових центрів. Таким чином, Енциклопедія міжнародного права створювалася зусиллями науковців усієї країни, ставши результатом колективної творчості її кращих представників. У ній змогли проявити себе і молоді вчені, які продемонстрували свою високу фаховість і відповідальність у підготовці енциклопедичних статей, і це не може не радувати всіх, хто дійсно зацікавлений у розвитку вітчизняної науки, яка, незважаючи на складний час, ще спроможна відтворювати у своєму середовищі гідних представників.

У процесі розробки концепції Енциклопедії ми ставили завдання створити таку працю, яка б охоплювала саме систематизований звід універсальних, регіональних та національних знань з міжнародного права. Тим самим від початку роботи над Енциклопедією ми застерegli себе від будь-яких спроб звести її форму та зміст до рівня довідника. Було розроблено глосарій з доволі широким переліком термінології міжнародного права. У ньому відображено основні категорії міжнародного права та історичні події, що вплинули на їх розвиток і виникнення відповідних форм міжнародного правопорядку. Цей природно-історичний процес являє собою поступову зміну парадигми міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин і складається з таких періодів: період створення і функціонування Священної Римської імперії німецької нації разом з рецепцією середньовічною Європою римського права з його складовою *jus gentium* (право народів); період, що бере свій відлік з часу укладання Вестфальського миру 1648 р. і встановлення в Європі системи суверенних держав на основі трансформації *jus gentium* в *jus inter gentes* (право між народами); період впливу Французької революції 1789–1793 рр., що характеризується створенням національних держав у Європі та світі в цілому і розвитком міжнародного права як вкрай позитивістського за своєю формою і змістом; період, пов'язаний з наслідками Першої світової війни 1914–1918 рр., а саме укладанням Вестфальського мирного договору 1919 р. та створенням Ліги Націй як універсальної міжнародної організації з підтримання миру і безпеки у світі і заснованого

на її Статуті міжнародного права з його намірами заборонити війну як здійснення національної політики держав; і, нарешті, створення, за підсумками Другої світової війни 1939–1945 рр., Організації Об'єднаних Націй, Статут якої заборонив війну як таку і встановив інші міжнародно-правові принципи основоположного характеру у сукупності з механізмами міжнародного контролю за дотриманням державами цих принципів, що означало їх відмову від крайнощів позитивізму попередньої парадигми міжнародного права.

Не завжди підготовка статей-термінів відповідала енциклопедичному рівню, це є загалом проблемою в умовах обмеженості кадрів. Однак доводилося діяти відповідно до обставин, віднаходячи рішення. Через суб'єктивні та об'єктивні чинники, нерідко поєднані між собою, не вдалося уникнути й недоліків технічного характеру, як-то відсутність в Енциклопедії предметного і авторського покажчиків, резюме англійською мовою та ін. Труднощі з підготовкою даного проєкту зумовлені передусім його масштабністю і важливістю висвітлення розвитку міжнародного права в його історичному і філософському значенні як процесу структуривання та інституціоналізації міжнародних відносин.

Виконання даного проєкту значно ускладнювалося тим, що в цей період міжнародні відносини почали дедалі більше набувати хаотичного характеру, зумовлюючи зростання нестабільності міжнародного права і ставлячи під загрозу міжнародний правопорядок. Цей хаос у міжнародних відносинах виник унаслідок розпаду у 1991 р. СРСР як події геополітичного масштабу, супроводжувачись невдовзі кризою світової економіки та загрозою суверенітетові багатьох держав.

Поряд з цим події в Україні 2014 р. призвели до розколу суспільства, який і досі ще не подоланий. Нерідко, особливо в цей період, висловлювалися суждення стосовно сучасних подій у країні та світі, які відзначалися крайнім ідеологічним суб'єктивізмом, характерним для тих або інших політичних сил і які не мали нічого спільного з науковими підходами. Такого роду суждення не оминули й перший том Енциклопедії міжнародного права, що побачив світ наприкінці 2014 р., незважаючи на загалом позитивну оцінку його в численних рецензіях різноманітних представників наукової громадськості України та деяких зарубіжних країн. У демократичній, правовій державі, якою є Україна згідно з її Конституцією, посягання на свободу творчості рівносильне відмові у встановленні об'єктивної істини. Тому будь-яка критика наукових положень має виходити не з ідеологічних міркувань, а застосовуватися на методологічно обґрунтованих підходах науки і перевірятися практикою. Інакше така позиція веде до руйнації суспільства і держави, роблячи їх безсилими протистояти суворим викликам часу.

Методологічну основу даного дослідження становить історичний підхід до визначення характеру міжнародного права в ті або інші періоди його розвитку. Він поєднується з соціологічним аналізом соціальних, економічних, політичних процесів, що відбуваються в міжнародних відносинах. Такий підхід значною мірою сприяв розумінню природи міжнародного права з позицій закономірностей його розвитку, які виявлялися і формулювалися в процесі підготовки статей-термінів.

Взірцем цього підходу для мене завжди був Володимир Михайлович Корецький, ідеям якого слідую у своїй науковій діяльності. Дана Енциклопедія є втіленням соціологічної методології В.М. Корецького, що й дало змогу розгорнути в ній реалістичну картину розвитку міжнародного права та визначити його місце в сучасний період нестабільності міжнародних відносин. Отже,

вплив В.М. Корецького на створення цієї Енциклопедії є значним, що дає мені право пов'язати її з його ім'ям і вважати присвяченою цій видатній особистості. Мені важко уявити написання власних статей без користування бібліотекою з міжнародного права, яку В.М. Корецький збирав протягом тривалого часу і заповідав Інститутіві.

Розвиток ситуації у світі, показаний в Енциклопедії, доводить, що кардинальні зміни, які відбулися в міжнародних відносинах протягом останніх десятиліть, характеризують їх як кризові і такі, що загрожують існуючому міжнародному правопорядку. Міжнародне право втрачає свою правову якість, що полягає у спроможності підтримання цього правопорядку як координаційно-правової структури міжнародного співтовариства. І якщо не вдасться зупинити цей процес, то цілком ймовірно він може дійти своєї крайньої межі, за якою бачиться Третя світова. Вже сьогодні існують небезпідставні думки, що вона вже розпочалася подібно до того, як це було напередодні Другої світової війни в Іспанії під час громадянської війни та відверто загарбницької війни Японії проти Китаю. Сьогодні таким вибуховим регіоном став Близький Схід, де зішлись непримиренні інтереси США, Ізраїлю, Іраку, Туреччини, Росії, Китаю та Європейського Союзу. Війна, що ведеться в цьому регіоні, перетворила Сирію, Ірак, Ємен, Лівію на руїни, позбавивши народи цих країн свого суверенного буття.

Виходячи з аналізу міжнародного права як в попередні епохи, так і в нинішній період дедалі зростаючого хаосу міжнародних відносин, встановлено головні закономірності подальшої зміни їх характеру і роль у цьому процесі міжнародного права. Вони характеризують сьогоденну дійсність з позицій таких соціологічних чинників і тенденцій: наростання системної кризи ліберальної моделі міжнародної економіки; незворотне наближення краху глобальної фінансової системи, заснованої на емісії долара США; закінчення ери глобалізації міжнародних відносин у тій формі, в якій вони розвивалися після Другої світової війни під впливом і керівництвом Заходу на чолі зі США; створення багатопольярного світу, в якому визначальну роль відіграватимуть США, Китай і Росія в умовах поглиблення суперництва між ними; зростання економічного протекціонізму в міжнародній торгівлі та посилення боротьби головних акторів за ринки і сировинні ресурси; посилення економічного регіоналізму; поширення двосторонніх договірних відносин держав, особливо в економічній сфері; поглиблення процесу фрагментації міжнародного права у зв'язку із послабленням інституційної структури ООН та інших міжнародних організацій, яскравим прикладом чого є параліч Світової організації торгівлі.

Особливістю концепції даної Енциклопедії є висвітлення в ній історичного процесу складання нинішніх кордонів України, починаючи з Давньоруської держави – Київської Русі (IX – перша третина XIII ст.) і до сучасного періоду функціонування її як незалежної, суверенної держави, засновниці Організації Об'єднаних Націй. Показано також розвиток вітчизняної науки міжнародного права в сучасному значенні, починаючи з другої половини XIX ст. Дана міжнародно-правова оцінка анексії Росією Криму та висвітлено конфлікт на сході України і повернення контрольованих територій цього регіону під її юрисдикцію в світлі Мінської угоди 2014 р. та «Нормандського формату» переговорного процесу за участю Німеччини, Франції, Росії, України.

В Енциклопедії зроблена спроба визначити основні критерії міжнародного

права, показавши їх діалектичний зв'язок з найважливішими історичними подіями у світі. Цим самим розвиток міжнародного права постав в еволюційному русі, що, однак, не виключає змін у ньому революційного характеру, як це мало місце в певні історичні епохи, демонструючи ту істину, що все у світі змінюється та нічого незмінного в ньому не буває. Це стосується й сучасної епохи, що настала після розпаду СРСР і характеризується глибокою кризою міжнародних відносин та їх регулятора міжнародного права. Останнє, однак, і в цих умовах зберігає свої властивості та потенціал як право миру, визначеного підсумками Другої світової війни разом із закріпленням їх у Статуті ООН, який і в нинішніх складних умовах продовжує виступати чинником, що стримує сповзання світу до вселенської катастрофи. Цьому завданню й слугує дана Енциклопедія як звід наукових знань, пропонуючи синтез теорії і практики міжнародного права.

Досліджуючи історичні закономірності міжнародного права як основи стабільного функціонування міжнародного співтовариства, що має діяти в інтересах всіх держав, можна зрозуміти і визначити історичну роль та місце України в цьому процесі. Сподіваюсь, що уважний читач знайде в ній чимало відповідей на сучасні виклики та загрози, які вони несуть світу та кожній державі. Звичайно, ще більше відповідей залишається прихованими, але творчий дух шукатиме і на них відповіді.

Колектив авторів Енциклопедії відкритий для конструктивної наукової критики, об'єктивної та без навішування ідеологічних ярликів, що завжди демонструє слабкість та убогість такої критики.

Користуючись нагодою, хочу подякувати всім, хто підтримав наш Інститут та мене особисто, особливо в найбільш складні часи, пов'язані з виходом у світ першого тому Енциклопедії міжнародного права.

Перш за все дякую колективі Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, до якого я маю честь належати, працюючи в ньому вже понад 50 років. Не можу не сказати добрих слів на адресу директора видавництва Академперіодики Олени Геннадіївни Вакаренко за її безмежне терпіння і розуміння труднощів з підготовкою Енциклопедії. Велику подяку висловлюю також заступникові директора Академперіодики Ганні Ігорівні Радченко, редакторів Лесі Євгенівні Канівець та її помічниці Ганні Чепеленко. Щира вдячність академіку-секретарю Відділення історії, філософії та права Президії НАН України В.А. Смолю за сприяння в роботі над цим виданням.

Висловлюю також щиро вдячність академікови НАПрН України Олександру Дмитровичу Святоцькому, головному редакторові журналу «Право України», який в непрості часи підтримав Інститут.

Отже, хоча праця над Енциклопедією міжнародного права в трьох томах як цілком інноваційний проект була надзвичайно складною, вона несла в собі великий потенціал натхнення, надаючи можливість вперше представити у вітчизняній юридичній науці систематизоване викладення знань про міжнародне право. Все це рівнозначно інтелектуальному досягненню епосу міжнародного права, в якому відбувається безперервний процес зміни картини світу.